

Wanda Pindłowa*

Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Jagielloński

TECHNOLOGICZNE WYŁĄCZENIE I WŁĄCZENIE W SPOŁECZEŃSTWO INFORMACYJNE. PRZYCZYNY I ZAPOBIEGANIE [TECHNOLOGICAL EXCLUSION AND INCLUSION INTO THE INFORMATION SOCIETY. REASONS AND PREVENTION]

Abstrakt: Omówiono przyczyny technologicznego wyłączenia, blisko związane z wykluczeniem społecznym i ekonomicznym. Można wskazać takie przyczyny, jak: problemy zdrowotne, zamożność, odmienność w sposobie życia, wiek, brak umiejętności posługiwania się techniką, i in. Równocześnie przedstawione są remedia pozwalające na włączenie do społeczeństwa informacyjnego, m.in., takie jak: zdobywanie wiedzy, kształcenie/kształcenie się w zakresie informacji naukowej i technologii informacyjnej, przyspieszenie procesu dygitalizacji zasobów kultury.

INSTYTUCJE PAMIĘCI – WŁĄCZENIE TECHNOLOGICZNE – WYŁĄCZENIE TECHNOLOGICZNE

Abstract: Problems connected with technological exclusion and inclusion related to the economic and social shut-out are discussed. The reasons of exclusion could be, among others: health, financial situation, differences in life styles (customs), age, lack of competencies in information technology, etc. At the same time, some remedies that enable overcoming the barriers and facilitate e-inclusion are described: knowledge development, educating in the field of information and technology (IT) and speeding up the process of digitization of cultural resources.

MEMORY INSTITUTIONS – TECHNOLOGICAL EXCLUSION – TECHNOLOGICAL INCLUSION

*

* *

Wprowadzenie

Terminy „wyłączenie” i „włączenie” można rozważać w różnych aspektach. Przyczyny ich powstawania mogą mieć charakter zarówno społeczny, ekonomiczny, technologiczny, jak i kulturowy, a także mieszany. Zwykle mówiąc o „wyłączeniu” mamy na myśli sytuację, która istnieje, lub istniała w przeszłości, „włączenie” bardziej kojarzy się z przyszłością. Znaczy to, że niektóre osoby z powodów ekonomicznych, społecznych, kul-

* Prof. UJ dr hab. WANDA PINDŁOWA, 1996–1998 dyrektor, następnie do 2002 r. wicedyrektor Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, aktualnie kierownik Zakładu Informacji Naukowej Instytutu INiB UJ, odpowiedzialna za PR międzynarodowe Instytutu INiB UJ. Członek komitetu redakcyjnego czasopisma PTINT oraz wiceprzewodnicząca Komisji Egzaminacyjnej dla Bibliotekarzy Dyplomowanych przy MEN. Autorka m.in.: (1997) *Electronic future of academic libraries*; (1994) *Informetria w nauce o informacji. Metody i problemy*. W 2004 r. z okazji naukowego jubileuszu została jej dedykowana praca zbiorowa pt. *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej* (65 artykułów autorów polskich i z zagranicy). Adres elektr.: ipindel@inib.uj.edu.pl

turowych czy technologicznych są wyłączone z udziału i cieszenia się pełnią życia, a gdy przyczyny te ustąpią może nastąpić zjawisko odwrotne, czyli włączenie, można też oczekiwać przynajmniej osłabienia przyczyn wykluczających.

Uwaga zostanie skupiona głównie na problemach wyłączenia i włączenia technologicznego, które wiąże się blisko z wyłączeniem i włączeniem społecznym oraz ekonomicznym. Wyróżniono tu jednak technologiczny aspekt tych zjawisk, szczególnie ważny dla budowy i rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Istotne jest więc, aby spróbować oprócz wskazania powodów wykluczenia, poszukać, jakie są możliwości włączania ludzi do korzystania z postępu technicznego i skłonić do posiadania umiejętności, pozwalających na wykorzystanie nowych technologii zarówno w pracy jak i dla ułatwień w życiu.

Powody wykluczenia i włączenia są zróżnicowane i skomplikowane, ale często podobnie do prostej czynności wyłączenia światła a następnie jego włączenia, dają się określić, np. „nie umiem poszukiwać w Internecie i wobec tego nie mam z tego powodu żadnej korzyści ani przyjemności”, i antonim tej czynności „właśnie nabywam tę umiejętność i będę włączony do grona osób wyszukujących potrzebne informacje”.

W artykule zastosowano taki układ treści, w którym najpierw omówione zostaną przyczyny wykluczenia w odniesieniu do pewnych osób lub grup społecznych a także instytucji a następnie w tej samej kolejności określone zostaną procesy włączenia technologicznego. Całkowita rozłączność grup i tematów nie jest możliwa, ponieważ linie podziału często się krzyżują, jest to więc tylko pewna próba uporządkowania zagadnień.

Organizacjami, które odgrywają niebagatelną rolę w procesie wyłączenia i włączenia są m.in. tzw. instytucje pamięci, czyli archiwa, biblioteki i muzea. Przechowują one zasoby dokumentów związanych z różnymi przejawami życia jednostek oraz społeczeństw, należące do nauki i kultury, i które wykorzystują technologię informacyjną dla ich udostępniania.

Przyczyny wykluczenia

Grupę A charakteryzuje: niepełnosprawność fizyczna, umysłowa, niedołęstwo, starość

Jednostki do których odnoszą się wymienione zjawiska mają zróżnicowane przeszkody w wykorzystywaniu technologii informacyjnych. Można przytoczyć tu kilka przykładów, są to więc osoby z kalectwem ruchu lub niedołężne z powodu starości, które często nie mogą samodzielnie dotrzeć do archiwów, bibliotek i muzeów. Mogą ewentualnie poruszać się na wózkach inwalidzkich, jeżeli budynki w których chcą się znaleźć posiadają odpowiednie podjazdy, windy, toalety, a także odpowiednio szerokie drzwi i przejścia, np. pomiędzy regałami w bibliotece. Osoby wykluczone z korzystania z technologii to np. te, które nie mają dostępu do odpowiednich programów komputerowych i czytników, potrzebnych przy korzystaniu z techniki komputerowej, osoby stale leżące, nie posiadające dostosowanych do ich sytuacji urządzeń. Specjalną grupę niepełnosprawnych stanowią osoby niewidome lub niedowidzące. Ich wykluczenie ze społeczeństwa informacyjnego jest bardzo bolesne, ale istnieją odpowiednie środki zaradcze i wspomagające pozwalające na ich powiązanie z technologiami informacyjnymi. Wiek, może np. nie pozwolić na kontynuowanie nabytych wcześniej umiejętności posługiwania się technologią informacyjną i na uczestniczenie w dalszym jej rozwoju.

Grupa B – wykluczenie zawdzięcza problemom społecznym, do których można zaliczyć: kłopoty szkolne, rodzinne, życie pod prawną kuratelą, przynależność do mniejszości narodowej, osoby poszukują-

ce azylu, uchodźców, więźniów, ekswieźniów, bezrobotnych, rozwiedzionych, wdowców i wdowy, samotne matki, osoby stale podróżujące niepewne swej przynależności narodowej, osoby żyjące w miejskich lub wiejskich środowiskach zdeprawowanych, osoby o odmiennych preferencjach seksualnych, czyli grupa LGBT (lesbijki, geje, biseksualni i transwestyci)

Głównymi przyczynami wyłączenia technologicznego mogą tutaj być: wykluczenie społeczne lub ograniczenia finansowe. Jednakże jedni ludzie bardziej są narażeni na ryzyko wyłączenia społecznego i ekonomicznego a co za tym idzie technologicznego niż inni. Kluczowe czynniki zwiększające ryzyko takiego wyłączenia, to niskie dochody, powstające bariery psychologiczne, poczucie braku wartości i odrzucenia, przerwanie edukacji, znalezienie się nagle „na ulicy”, bezdomność. Niektóre osoby mogły nawet wcześniej umieć posługiwać się technologiami informacyjnymi np. komputerem, telefonem komórkowym, ale powoli umiejętności te ztracają. Przyczyną społecznego wykluczenia może być więc nienadążanie za rozwojem technologicznym. W grupie tej wielu osób nie stać na korzystanie z technologii informacyjnych. Mogą nie mieć pieniędzy np. na zapłacenie kar za przetrzymanie czy zagubienie książek, ani na zakupienie biletu wstępu do muzeum, nie mogą opłacać telefonu komórkowego, ani abonamentu za Internet, jeśli te urządzenia nawet wcześniej posiadali. Często występuje w tej grupie ludzi brak wykształcenia, który ogranicza ich potrzeby informacyjne. Nie stać ich często też na opłacenie kursu kształcenia np. na odległość ani żadnego innego. Regulaminy szeregu instytucji (np. bibliotek) wykluczają niektóre osoby z dostępu do zbiorów/informacji, nie mogą np. wypożyczać książek ludzie bez adresu, i ci, których nie stać na zapłacenie kaucji oraz wniesienie opłaty za korzystanie z komputera.

Grupa C – Organizacje / instytucje

Należy pamiętać o organizacjach/ instytucjach, które jak to już wspomniano wcześniej, mogą być także wyłączone technologicznie, często właśnie z powodów trudności finansowych (brak dostępu do informacji, licencji na odpowiednie programy użytkowe, nie możliwość pokrycia kosztów prenumeraty czasopism, nie możliwość przebudowania lokalu np. wprowadzenia windy dla niepełnosprawnych. Nawet po zakupie komputerów i posiadaniu dostępu do sieci dana instytucja może nie mieć pieniędzy na zakup nowej generacji komputerów, na licencje i wciąż zmieniające się programy. Wiedza tymczasem starzeje się, pojawiają się zupełnie nowe technologie i następują wciąż zmiany w zapotrzebowaniu na wiedzę. Przyczyną wykluczenia może być także złe zarządzanie oraz brak dbałości o użytkowników i brak finansów na dygitalizację zbiorów. Regulaminy są tak skonstruowane, że bardziej lub mniej świadomie wykluczają szereg użytkowników z możliwości korzystania ze zbiorów. Bariery, w dostępie do informacji, które mogą się tu pojawiać mają różny charakter.

Mogą to być bariery:

- fizyczno-geograficzne, np. dla ludzi żyjących w dużej odległości od centrów wyposażonych technologicznie,
- fizyczno-sensoryczne, np. dla ludzi niepełnosprawnych,
- kulturalne, np. poczucie wykluczenia od tradycyjnych, lokalnych zasobów kultury,
- finansowe, brak możliwości opłacenia dostępu, np. do zbiorów, etc. [Study... 2003, dok. elektr.]

Zadaniem więc instytucji pamięci jest czynienie prób zlikwidowania, lub przynajmniej zminimalizowania tych barier.

Włączenie technologiczne

W tej samej kolejności w co problemy wyłączenia zostaną omówione wybrane zagadnienia zapobiegające lub wspomagające włączenie technologiczne.

- Dla grupy A określonej jako niepełnosprawni, ograniczeni kalectwem lub wiekiem istnieje bardzo wiele różnorodnych środków i narzędzi przywracających włączenie technologiczne lub zapobiegających wyłączeniu. Np. dostosowanie transportu miejskiego dla ludzi poruszających się na wózkach, aby mogli dotrzeć do instytucji pamięci: archiwów, bibliotek i muzeów. Także przystosowanie lokali tych instytucji do poruszania się na wózkach inwalidzkich (podjazdy, windy, odpowiednia szerokość drzwi, odpowiednia przestrzeń pomiędzy regałami), jeśli osoby te chciałyby korzystać z technologii komputerowej w tych instytucjach, to stanowiska pracy muszą być też do tego odpowiednio przystosowane.

Ważne byłoby wprowadzenie komputerów, zwłaszcza podłączonych do sieci do domów osób niepełnosprawnych. Konieczne jest zadbanie także o ludzi niewidzących i niedowidzących – w tym przypadku oprócz urządzeń komputerowych także istotne jest dostarczenie im odpowiednich programów zapewniających dostęp do informacji. Źródłem informacji są też telewizory i radia oraz telefony komórkowe. Edukacja na różnych poziomach i z różnych zakresów, zwłaszcza wszelkie formy zdalnego nauczania mogą być wykorzystywane przy użyciu któregoś ze wspomnianych środków komunikacji. Można także zapewnić w zależności od rodzaju niepełnosprawności wykonywanie pracy w domu.

W odniesieniu do grupy B, czyli osób wyłączonych z powodów problemów społecznych –

- to włączenie może nastąpić poprzez edukację dostosowaną do sytuacji poszczególnych osób lub grup żyjących w podobnych warunkach albo o podobnych predyspozycjach. Wymaga to także często zmiany warunków finansowych (zakup odpowiedniego sprzętu, uczestnictwo w kształceniu, porady psychologiczne, itp.)

W odniesieniu do grupy C, czyli instytucji/organizacji

Archiwa, biblioteki i muzea, większą rolę odgrywają przy włączaniu technologicznym osób i grup społecznych niż przy wyłączaniu. Instytucje pamięci, nie muszą mieć etykiety kwalifikującej ich do tej grupy włączającej ludzi do korzystania z technologii informacyjnej, ponieważ ułatwianie dostępu do informacji stanowi ich zasadniczą misję. Warto jednak pamiętać o tym, że może zaistnieć i taka sytuacja, gdy cała instytucja (organizacja) tej misji nie wypełnia, albo z powodu trudności finansowych (brak zakupu odpowiednich urządzeń dostępu, licencji na programy, nie możliwość pokrycia kosztów prenumeraty czasopism, nie możliwość przebudowania lokalu np. wprowadzenia windy dla niepełnosprawnych, etc.) lub też braku wypełniania misji przez kierownictwo i pracowników i wówczas naturalnie rola danej instytucji stoi pod znakiem zapytania. Biblioteki mogą wspomagać np. bezrobotnych ułatwiając im dotarcie do informacji o wolnych miejscach pracy. Muzea pozwalają na poznanie własnych korzeni kulturowych i umocnienie przekonania o własnej tożsamości narodowej. Procesem, który jest w tym przypadku najważniejszy dla „włączenia” jest digitalizacja. Instytucje pamięci mogą włączać osoby mieszkające w dużych odległościach od centrów kultury i nauki ułatwiając w ten sposób dostęp do swoich zasobów. Osoby pozbawione możliwości poruszania się mogą wówczas korzystać w domu z potrzebnych im materiałów przez sieć.

Bardzo istotny jest także proces edukacyjny, ponieważ jedynie posiadanie wiedzy pozwala na prawdziwe korzystanie z postępu technologicznego. Jak pisze Wojciech Cellary: „Ludzie bez wiedzy nie znajdują godnego miejsca w społeczeństwie informacyjnym” [Cellary, dok. elektr.].

Oprócz więc instytucji pamięci włączanie odbywa się przy pomocy kształcenia, a więc spełniają tu niezwykle ważną rolę wszystkie placówki edukacyjne, począwszy od przedszkola po uniwersytety i Uniwersytety Trzeciego Wieku oraz zdalne nauczanie, jako formy uprzystępniającej wiedzę.

Wyjścia z zarysowanej tu zaledwie sytuacji trzeba upatrywać w tworzeniu coraz to nowych programów nauczania, a w tym przede wszystkim zdalnego, dla tych którzy chcą się uczyć przez całe życie. Zdawać sobie trzeba sprawę, że pewne zawody przestaną być potrzebne i wobec tego wybierać się powinno takie, które mają charakter przyszłościowy. Najlepiej zaś kształcić się w kilku kierunkach jednocześnie. Ważnym zadaniem jest również wprowadzenie w życie „Podstaw z zakresu technologii komunikacyjnej i informacyjnej (ICT Literacy)” [Markauskaite 2006], które może być bardzo dobrym środkiem dla włączenia ludzi w społeczeństwo informacyjne. Trzeba pamiętać również, że można zostać wykluczonym ze społeczeństwa informacyjnego nawet w jednym momencie (wypadek, pożar, powódź, utrata pracy, i in), ale dla wykluczonych istnieje zawsze szansa wyjścia z tej sytuacji poprzez edukację.

Wykorzystane źródła i opracowania

- Study on „Social and economic inclusiveness: the role of cultural and memory organisations” (2003) A Draft interim report to the Directorate General Information Society. ECOTEC Research and Consulting Limited. dok. elektr. <http://www.ecotec.com>.
- Cellary, W. (2002). Wykluczenie w społeczeństwie informacyjnym. Raport: <http://www.kti.ae.poznan.pl>.
- Markauskaite, L. (2006). Towards an integrated analytical framework of information and communications technology literacy: from intended to implemented and achieved dimensions. *Information Research* Vol. 11 no 3. dok. elektr. <http://informationr.net/ir/11-1/infres111.html>.